

УДК [94:81'25-051:32](477.83=19)"16"

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/fhi.2024.25.4526>

ЛЬВІВСЬКИЙ ТЛУМАЧ МИКОЛАЙ БАЙДУЛОВИЧ: ВІД ПОБОЖНОСТІ І БЕЗКОРИСЛИВОСТІ ДО ІНТРИГ, КОРУПЦІЙНИХ СКАНДАЛІВ І ТАЄМНОЇ СПІЛКИ

Орест ЗАЯЦЬ

Інститут української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського НАН України
відділ актові археографії
вул. Трьохсвятительська 4, Київ, 01001, Україна
e-mail: orest80@yahoo.com
ORCID ID: 0009-0005-5377-5285

Подано першу біографію міського перекладача (тлумача) Львова, яка присвячена найвідомішій серед цих урядників постаті Миколая Байдуловича. Встановлено основні віхи його діяльності, зокрема й приблизні роки життя. Переглянуто його ідеалізований образ як побожного та безкорисливого міського перекладача, який сумлінно виконував свої обов'язки. М. Байдулович прославився тим, що склав паломницькі обітничі для мандрів по святих місцях та намагався провадити духовне життя, відбув подорож не повністю (а, можливо, і взагалі не відбув). Він виявився талановитим інтриганом, причетним до численних порушень митних правил і корупції, здійснював покровительство одним купцям, займався здирництвом з інших і навіть покривав кримінальні злочини. Протистояння з ще одним відомим львівським тлумачем Томашем Абрамовичем (Абрагамовичем) постає ще як яскрава міжособистісна драма між двома колишніми приятелями. Одна з найцікавіших сторінок його діяльності – договір зі своїми приятелями та помічниками, який нагадував таємну спілку із квазі-цеховим устроєм та розподілом доходів, у тому числі й неофіційних. Спілка була створена за покровительства вірменської духовної влади, але без відома міської ради, а тому врешті була ліквідована. Попри численні порушення та програні судові справи, М. Байдулович протримався на посаді тлумача протягом кількох десятиліть, здобув посаду королівського секретаря, щорічну пенсію і, можливо, шляхетський титул.

Ключові слова: Миколай Байдулович, Томаш Абрамович (Абрагамович), тлумач, паломництво, вірмени, таємна спілка, корупція, міська рада, купці.

Львівські тлумачі, тобто міські урядники, що відповідали за комунікацію з приїжджими купцями, нагляд за шпигунами та дотриманням законності торговельних трансакцій, завідомо були непересічними людьми в середньовічному та ранньомодерному місті. Знання декількох мов, купецький досвід, залучення до дипломатичних місій та переговорів, досвід купецьких мандрівок давали їм широкий кругозір, знайомства і впливовість у різноманітних колах суспільства і, це фактично дозволяє їх зараховувати до міської еліти. Однак, попри це, історія львівського тлумачтва є далекою від вичерпного дослідження¹.

¹ Денис Зубрицький, *Хроніка міста Львова*. (Львів: Центр Європи, 2002), 92; Aleksander Czołowski, *Pogląd na organizację i działalność dawnych władz miejskich do 1848 r.* (Lwów, 1896),

Ще менше дослідники зосереджувалися на біографіях окремих постатей, які займали цей уряд. Одним із небагатьох тлумачів, хто дочекався бодай часткових студій над його життям є вірменин Миколай Байдулович, про якого писали Садок Баронч, Владислав Лозинський та Ярослав Дашкевич². Можна без перебільшення говорити про цілу епоху М. Байдуловича в історії львівського тлумачтва, адже він (з невеликими перервами) займав уряд міського тлумача упродовж 28 років, уклавши за цей час 11 договорів про виконання тлумачьких функцій з міською економією. Це справжній рекорд на фоні інших тлумачів, адже більшість із них обіймали свої посади лише по кілька років, зрідка – одне десятиліття.

З легкої руки С. Баронча, який шукав серед знаменитих вірмен Речі Посполитої переважно позитивні риси, образ М. Байдуловича вийшов напрочуд ідеалізованим. За його версією М. Байдулович ледь не все життя присвятив служінню Богу та людям, був людиною вельми побожною і відповідальною щодо своїх професійних обов'язків: “глибоко пізнав своє призначення, коли всі свої зусилля спрямував для пізнання свого Творця і користі людського товариства”; “виконував цей уряд охоче і зичливо, роблячи для міста велику користь через свої шляхетні і безкорисливі послуги”³. Такі характеристики пов'язані з тим, що найбільш відомим М. Байдулович був завдяки двом фактам своєї біографії – паломництва до святих місць Сходу в 1661–1662 рр. та участі у відомому посольстві Єроніма Радзейовського до Османської імперії, яке мало на меті відвернути можливий напад турків на Польщу.

41–42; Łucja Charewiczowa, *Handel średniowiecznego Lwowa*. (Lwów: Wydawnictwo Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich, 1925), 18–19; Roman Zubyk, *Gospodarka finansowa miasta Lwowa w latach 1624–1635*. (Lwów: Kasa im. rektora J. Mianowskiego, 1930), 36, 140–143, 146, 216, 418; Myron Kapral, *Urzednicy miasta Lwowa w XIII–XVIII wieku*. (Toruń: Adam Marszałek, 2008), 357–361; Andrzej Janeczka, “Tłumacz lwowski. Z zagadnień komunikacji językowej w wieloetnicznym mieście późnego średniowiecza”, *Gospodarka, społeczeństwo, kultura w dziejach nowożytnych. Studia ofiarowane Pani Profesor Marii Boguckiej* / red. A. Karpiński, E. Opaliński, T. Wiślicz, (Warszawa: DiG 2010), 203–222; Renata Król-Mazur, “Rola i działalność lwowskich tłumaczy miejskich i ich przedstawiciel Szymon Donabiedowicz”, *Lwów. Miasto-społeczeństwo-kultura*, t. VII: Urzędy, urzędnicy, instytucje. Studia z dziejów Lwowa / red. K. Karolczak, Ł. T. Sroka. (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego, 2010), 215–225; Орест Заяць, “Негативні явища в міській торгівлі Львова XVII ст. крізь призму скарг поспільства”, *Історія торгівлі, податків та мита: зб. наук. праць*. (Дніпропетровськ, 2015. No. 2 (12): 31–55; Володимир Кривонос, *Східна торгівля Львова в середині XVI – першій половині XVII ст.* (Нью-Йорк, 2021), 67–71.

² Sadok Barącz, “Bajdułowicz Mikołaj”, *Ejusdem, Żywoty sławnych Ormian w Polsce*. (Lwów: W Drukarni Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich, 1856), S. 56–58; Władysław Łoziński, *Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku*, (Lwów: Księgarnia H. Altenberga, 1902), 210, 299–303; Ярослав Дашкевич, Эугениуш Слушкевич, “Два армянских документа XVII в. из львовских коллекций”, *Ярослав Дашкевич. Вірмени в Україні: дорогами тисячоліть. Зб. наук. праць*. (Львів: Вид-во Львівського музею історії релігії “Логос”, 2012), 578–611 (параграф, присвячений М. Байдуловичу, 606–610). Попри те, що остання стаття написана у співавторстві з Е. Слушкевичем, текст, що стосується М. Байдуловича – це результат наукових пошуків самого Я. Дашкевича.

³ Sadok Barącz, “Bajdułowicz Mikołaj...”, 56–57.

В. Лозінський у своїй праці про львівський патриціат навпаки більше цікавився суто міським аспектом життя М. Байдуловича, передовсім як львівського урядника. Фактично, у цьому дослідженні він виступав як типовий міський тлумач, на підставі якого історик робив загальний висновок про права та обов'язки, а також організацію діяльності тлумача⁴. У такому підході є певна логіка, адже взято за основу найбільш відому постать серед львівських перекладачів, але тут є і суттєва вада – тлумачтво постійно еволюціонувало, змінювалися правила та пункти урядових контрактів, а тому не варто поширювати спостереження В. Лозінського щодо М. Байдуловича на його попередників та наступників на тлумачькому уряді.

Я. Дашкевич заглибився у власне біографічні дані М. Байдуловича. Дослідник критично ставився до фактів, наведених С. Барончем. Зокрема, історик висловив сумнів у тому, що Байдулович взагалі їздив до Святої землі⁵. Також Я. Дашкевич з недовірою поставився до поширеної думки про нобілітацію тлумача, вважаючи, що один з її прихильників Людвік Пйотрович “фантазував начебто М. Байдулович отримав шляхетство”⁶. Насправді дослідник вірменської шляхти Л. Пйотровський (псевдонім Корвін) не стверджував це з упевненістю, а лише припускав (*podobno nobilitację otrzymał*)⁷. Зрештою, не він перший запустив в науковий обіг таке припущення – його висував уже Адам Бонецький значно давніше⁸.

Про тлумачьку діяльність М. Байдуловича Я. Дашкевич згадав лише принагідно, але детальніше зупинився на посольстві Є. Радзейовського. У цій історії є вартий уваги епізод. Як відомо, польська дипломатична місія тоді зіткнулася з чималими труднощами, зокрема й через те, що у той же час при дворі султана перебували козацькі послы від Петра Дорошенка, які були прийняті значно тепліше, ніж поляки. Є. Радзейовський в цій ситуації доручив певному вірменинові вивідати, про що ж спілкувалися з козаками на аудієнції. Я. Дашкевич висунув припущення, що цим вірменином, який зумів довідатися та переказати послу деталі турецько-козацьких переговорів, міг бути саме М. Байдулович⁹. Чи так було насправді – невідомо, адже є й інша версія, що цим вірменином міг бути Войцех Бобовський¹⁰, виходець зі Львова (за іншою версією з Бобової у Малопольщі), придворний драгоман султана, поет та музикант.

⁴ Władysław Łoziński, “Patrycyat i mieszczaństwo...”, 210, 299–303.

⁵ Ярослав Дашкевич, Эугениуш Слушкевич, “Два армянских документа...”, 608.

⁶ Там же. – С. 607.

⁷ Ludwik Korwin, “Ormiańskie rody szlacheckie”. (Kraków: W księgarni Gebethnera i Wolffa, nakładem autora, 1934), 70.

⁸ Adam Boniecki, “Herbarz Polski”, cz.1, t.I. (Warszawa: Skład główny Gebethner i Wolff, 1899), 80.

⁹ Ярослав Дашкевич, Эугениуш Слушкевич, “Два армянских документа...”, 609.

¹⁰ Илья Зайцев, “Новые османские документы по истории московско-османско-украинских отношений в конце 60-х – начале 70-х гг. XVII века”, *Сословия, институты и государственная власть в России (Средние века и раннее Новое время)*. (Москва: Языки славянских культур, 2010), 156. Ця гіпотеза теж досить смілива, тим більше, що далеко неочевидно, чи В. Бобовський взагалі був вірменином за походження.

Вищезгадані події в житті М. Байдуловича (паломництво, шляхетство та дипломатична діяльність) справляють враження, що маємо справу з талановитою та знаковою постаттю на львівському горизонті. Але актові матеріали, особливо раєцькі та лонгерські, відкривають нам постать цього тлумача у дещо незвичному світлі. М. Байдулович активно починає з'являтися у джерелах власне з початком його урядницької діяльності після укладення в серпні 1657 р. договору про оренду тлумачтва¹¹.

Я. Дашкевич уважав, що М. Байдулович розпочав свою кар'єру, будучи уже в літах, оскільки невдовзі (через три роки) він зібрався у паломництво і заявляв своєму колезі Томашу Абрамовичу (Абрагамовичу), що він вирушає у подорож у вже похилому віці¹². На це є теж додаткові аргументи іншого плану. Справа в тому, що М. Байдулович прийняв львівське громадянство ще в 1635 р.¹³ До речі, він був єдиним з кількох тисяч львівських міщан, чий пергаментний акт про надання громадянства, умовно кажучи "паспорт", зберігся до наших днів¹⁴. Якщо врахувати те, що міське громадянство надавалося у Львові лише повнолітнім особам, яким виповнилося щонайменше 21 рік, то М. Байдулович міг народитися не пізніше 1614 р. З того ж таки документу довідуємося, що він народився в Сучаві, у вірменського подружжя Миколая та Горгантони¹⁵. Отже, на 1657 р., коли він став міським тлумачем уперше, то мав щонайменше 43 роки.

Перший термін перебування М. Байдуловича на уряді міського перекладача цілком відповідав тогочасним нормам – тлумачтво тоді надавалося на три роки. І вже у 1660 р. його замінює Т. Абрамович¹⁶. У самому контракті цього міщанина згадується, що його прийняли на тлумачтво на зміну М. Байдуловичу, який вирушив у паломництво (*po ustąpieniu u opuszczeniu tego tłumactwa p. Mikołaja Baydułowicza, który się na peregrinację w dalekie kraje puscivszy, functiey tey iako personalney przez kogo inszego odprawować nie może*)¹⁷. Також

¹¹ Центральний державний історичний архів України у м. Львів (далі – ЦДІАЛ), ф. 52, оп. 2, спр. 883, арк. 335. Цей документ досить типовий на той час, але на відміну від попередників, у ньому вже чітко і пронумеровано прописані пункти договірних умов ("кондицій"). Насправді цей поділ у тлумачьких угодах досить умовний – в одну "кондицію" часто включали по кілька досить різнопланових положень нараз. Не будемо висвітлювати цих пунктів, оскільки детальніше вони будуть проаналізовані в окремому дослідженні: Орест Заяць, "Міські тлумачі Львова у XVII – початку XVIII ст. за матеріалами книг контрактів міської економії" (подано до друку).

¹² Ярослав Дашкевич, Еугениуш Слушкевич, "Два армянских документа...", 607.

¹³ *Album civium Leopoliensium. Rejesty przyjęć do prawa miejskiego we Lwowie (1388–1783)* / wyd. A. Janeczek. (Poznań; Warszawa: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa przyjaciół nauk, 2005), t. 1, 276 (№ 3714).

¹⁴ Орест Заяць, *Громадяни Львова: XIV–XVIII ст.: правовий статус, склад, походження*. (Київ; Львів: Простір-М, 2012), 134–135.

¹⁵ ЦДІАЛ України, ф. 131, оп. 1, спр. 700. Дещо незвичне ім'я матері – можливо, це переінакшене котресь з вірменських жіночих імен, наприклад – Гоарвард (пер. "коштовна троянда").

¹⁶ Там само, ф. 52, оп. 2, спр. 884, арк. 9.

¹⁷ Там само, арк. 10.

М. Байдулович спеціально вніс у расцькі акти запис про зречення з власної волі тлумацького уряду з певних душевних поривань (*ex rationibus certis animum suum permoventibus libere denunciat*), при чому рада відзначила його багаторічні заслуги на цьому уряді (*officium interpretaturae seu proxonetatus civitatis ... per annos multos sincere ac fideliter... exercens*)¹⁸.

Т. Абрамович мав, очевидно, якісь підстави заявляти, що М. Байдулович “легковажно пообіцяв служити Богу та йти в паломництво, але свої обіцянки самому Богу не дотримав, і самого Бога зрадив”¹⁹. Але чи йдеться про те, що М. Байдулович взагалі не їздив у паломництво, як припускав Я. Дашкевич? Достеменно невідомо. Скоріш за все, колишній тлумач дійсно вирушив у паломництво, але не відбув його в повному обсязі. На це є опосередкована вказівка у словах того ж Т. Абрамовича, який при іншій нагоді оповідав, що М. Байдулович мало часу потратив на паломництво (*malo co strawiwszy czasu na peregrinaciey*)²⁰. Тому подорож радше відбулася, але коротша, ніж планувалася.

Після паломництва М. Байдулович, ймовірно, усвідомив, що пустив на ласий, як на той час (з точки зору доходів), уряд іншу людину і тепер тяжко буде повернутися на нього назад, оскільки якщо поточний тлумач добре справлявся зі своїми обов’язками, то він теоретично мав перевагу у продовженні контракту перед іншими конкурентами. І тут М. Байдулович вдається до популістського кроку – знаходить невдоволених діями Т. Абрамовича на ярмарку купців і подає себе за заступника цілого купецтва. При цьому під час судового процесу М. Байдулович з одного боку позиціонував себе як простого міщанина, котрого болить несправедливість²¹, а з іншого – всіляко підкреслював свій тлумацький досвід, який дозволяє йому розуміти, як має бути за правилами.

Натомість Т. Абрамович переконував, що М. Байдулович діє з порушенням процедури, бо без інстигатора, і взагалі йому йдеться не про утиски купців, а лише про егоїстичний доступ до тлумацтва²², та ще й акцентував на його непослідовності, адже невідомо, як він виступає в цьому суді – чи як міщанин, чи як тлумач, чи як неслівний паломник (*iest privata persona inconstans, raz mieszczanin, raz tłumacz, trzeci raz pielgrzym, słowa swego statecznie nie trzyma*)²³.

¹⁸ ЦДІАЛ України, ф. 131, оп. 2, спр. 69, арк. 483.

¹⁹ Там само, спр. 75, арк. 1025.

²⁰ Там само, спр. 76, арк. 917.

²¹ Там само, спр. 75, арк. 1027. Це формула, за якою *quilibet civis potest deferre iniuriam civium* (“будь-який міщанин може повідомляти про кривду міщан”, див. там само, арк. 1037.)

²² Там само, арк. 1025. Також називає Байдуловича узурпатором інстигаторства, тобто права висувати обвинувачення: *pars usurpando sobie titulum instigaturae cuiusdam sine mandato quovis speciali iniuiatorum quasi civium* (там само, арк. 1080).

²³ Там само, арк. 1037.

Опитування десяти свідків, яких представив М. Байдулович, показують, що всі вони говорили про небувалі раніше утиски купців²⁴ і начебто у цьому всьому був винен Т. Абрамович, хоча насправді у всіх показах фігурувала особа незнаного ближче ярославського урядника “шляхетного Грудзінського” (ім’я не вказане). Як купці з Центральної України, так і львівські нарікали, що з них брали в Ярославі небувале раніше тлумачне – давали по талеру від возу, але збирачам мита все було мало; з декого стягували по бунту (в’язці) сап’яну, з декого килими.

Версія, яку в різних варіаціях переповідали свідки, виглядала так: начебто саме Т. Абрамович підговорив Грудзінського стягувати небувалі мита, оскільки Грудзінський заявляв обуреним купцям таке: “Панове, панове, не на мене нарікайте, а на тлумача, бо він вас в біду впровадив” і потім ще прямо в очі львівському тлумачу: “ти мене намовив, щоб я львівських купців не випускав, доки 12 килимів не дадуть”²⁵. Згодом Грудзінський взяв свої слова назад і зізнався, що в гніві оговорив Т. Абрамовича. Львівський купець Семен Лавришевич розповідав, що питав якось українських купців, чому вони не їдуть до Львова, на що вони відповідали, що бояться здирництва тамтешнього тлумача²⁶.

Т. Абрамович наголошував, що такі свідки радше звинувачують, ніж свідчать (*magis accusare, quam testari videntur*), говорять надто загально і більше посилаються на слова інших та загальний поголос, ніж на конкретику. Як заявив Т. Абрамович – свідок має бути наочним (*testis oculatus*), бо його заяви мають походити лише від знання, а не з чуток та переповідань (*a scientia enim sola non vero ab auditu vel narratis sumitur*). Т. Абрамович погоджувався, що здирництва були, але не з його вини, а через Грудзінського, який задумав обікрати зухвало і ледь не гвалтом кожну крамницю²⁷. Сам же Грудзінський, перекавши спершу вини на львівського тлумача, потім взяв свої слова назад (*cassavit mowe swoiq*).

Заява Т. Абрамовича сповнена схвальних слів на свою адресу. Він називав себе людиною заслуженою для міста, відомою зі своєї тлумачької вправності і яку хвалять самі львів’яни²⁸. Така нескромність загалом була типовим явищем у тогочасних судових процесах. Також на захист Т. Абрамовича було долучено атестації від ярославського магістрату і від шляхетного Єроніма Косинського, суперінтенданта руських королівських мит, який підтвердив, що йому ніколи не

²⁴ ЦДІАЛ України, ф. 131, оп. 2, спр. 75, арк. 1055 і наступні.

²⁵ Там само, арк. 1056–1057.

²⁶ Там само, арк. 1058.

²⁷ *Exakcyce ciężkie były, ale ex voluntata pana, który sine fronte ledwo nie gwałtem z kazdego sklepu, z kazdey budy iarmaycznego co mu sie podobalo po miescie brał, ipse sibi constituit hanc legem, na co wszystek Jarosław bardzo utyskował y bolał* (ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 2, спр. 75, арк. 1081)

²⁸ *...personae iuratae civi de civitate bene merito, ktorego nie tylo dexteritas et prudentia in interpretatura eius, ale et in omnibus aliis rebus gerendis w tym miesci stoiecznym zaleca, ale y sami obywarele lwowsky zawsze wychwalał* (ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 2, спр. 75, арк. 1080).

доводилося чути, щоб хтось із купців нарікав на цього львівського тлумача за якісь утиски, а навпаки той приходив не раз і заступався за купців, просив захистити їх від кривд²⁹.

Врешті під кінець 1666 р. міська рада Львова оголосила позов М. Байдуловича неслухним і присудила, щоб він сплатив Т. Абрамовичу компенсацію за моральні та судові збитки. Задум М. Байдуловича не спрацював і, програвши справу, він міг би облишити цю боротьбу. Але його непроста й амбітна особистість не могла змиритися з таким перебігом подій. І вже на початку наступного року (18 лютого 1667 р.) М. Байдулович несподівано повертається на тлумачтво і укладає контракт з лонгерією. При чому в расцьких та лонгерських книгах записано, що в Т. Абрамовича всього лиш просто закінчився контракт³⁰. Також і сам М. Байдулович заявляв у суді, що новий контракт був укладений через тиждень після того, як закінчився попередній³¹. Як видається, тут є певне лукавство з його боку та з боку лонгерів, адже каденція Т. Абрамовича мала би тривати ще до 22 лютого³².

Із запізненням довідавшись, що відбувається, Т. Абрамович все таки встиг 15 лютого 1667 р. здобути лист від короля Яна Казимира до львівського старости Яна Мнішеха з проханням відіслати М. Байдуловича на королівський суд як узурпатора (*intrusor*) тлумачького уряду. Як видно з цього листа, М. Байдулович часу не гаяв і зумів “на підставі хибної інформації” здобути у короля якийсь привілей (який мав відтоді вважатися нечинним) і почав перешкоджати законному і заслуженому міському тлумачу Т. Абрамовичу виконувати свої обов’язки³³.

Так починається друга дія драми в протистоянні двох тлумачів (і справді обидва учасники в актах вписують себе одночасно як міські заприсяжені тлумачі). Але цим разом уже Т. Абрамович виступав позивачем, а М. Байдулович просив міську раду звільнити його від безпідставного позову. Т. Абрамович звинувачував останнього, що той “наступає” на його контракт, злегковаживши своїми обітницями, які давав публічно і перед духовним урядом (*spretis suis votis publice et qua spiritualiter factis*), і знявши паломницький габіт (*mutato habitu*) наважився підсиджувати (*podchodzić, supplantare*) Т. Абрамовича на уряді. А все це, це мовляв, через злобу та заздрість до ближнього (*invidendo proximo ex malitia*)³⁴.

Ці закиди з випоминанням недотриманих обітниць Т. Абрамович повторює із протестації в протестацію. Однак це радше апеляція до морально-етичного боку справи. На них М. Байдулович коротко і влучно відповів сентенцією: “воля людини є мінливою аж до смерті” (*ambulatoria est voluntas hominum usque ad*

²⁹ ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 2, спр. 75, арк. 1087.

³⁰ Там само, спр. 885, арк. 30–39.

³¹ Там само, спр. 76, арк. 328.

³² Там само, спр. 884, арк. 72–76.

³³ Там само, оп. 1, спр. 58, арк. 68.

³⁴ Там само, оп. 2, спр. 76, арк. 269.

mortem)³⁵, тобто людина може змінювати свою волю скільки завгодно, доки живе. Зрештою, М. Байдулович наголошував, що обітниця, які він дав, були добровільними (*vota voluntaria*), актуальними лише для певного часу – протягом відвідин Святої землі (*ad certum tempus visitandi limina Sanctorum*) і його це вже не стосується, бо він їх уже виконав (*iii sunt expleta*)³⁶. Також, М. Байдулович постійно під час судового процесу випоминав Т. Абрамовичу якісь свої добродіяння, за які він мав би бути вдячним, але не уточнював, про що саме йшлося.

Що ж стосується правового аспекту, то Т. Абрамович наполягав на своєму праві мати першість перед іншими конкурентами при закінченні терміну своєї каденції, за умови, що тлумач добре справлявся зі своїми обов'язками. І тут в загальних рисах він мав рацію, адже таке право оговорюється у кожному контракті на тлумачтво. Т. Абрамович також посилався на правило пріоритету попередніх договорів над наступними (*contractus priores sunt potiores*) і на те, що тут є обман та шахрайство, якими не можна нікого виправдовувати (*dolus et fraus nemini patrocinentur*)³⁷.

Але М. Байдулович і в цьому випадку знайшов досить розумні (хоча водночас і лукаві) контраргументи. По-перше, Т. Абрамович не спромігся попередити львівських економів завчасно про те, що він бажає продовжити контракт (а це було прийнято робити за квартал до закінчення каденції). І дійсно, він, не сподіваючись ні від кого підступу, злегковажив цим моментом (хоча міг би звісно насторожитися після недавнього судового процесу проти нього).

По-друге, лонгери з логіки самого свого уряду повинні пильнувати, щоб доходи міста не зменшувалися (*ne proventus civitatis deteriorentur*), а вони, на думку М. Байдуловича якраз почали занепадати (*deterius za urzędu pana aktora caeperunt vergere*)³⁸. В пізніших протестаціях він пояснив це детальніше – Т. Абрамович не встиг виплатити лонгерам всіх “рат” (квартальних платежів за оренду тлумачтва)³⁹. Лонгери, які завжди шукали ту кандидатуру, яка запропонує містові більший дохід (*plus offerens*), звісно спокусилися на пропозицію М. Байдуловича, про що зазначили в новому контракті⁴⁰. Тут, правда, Т. Абрамович спробував упіймати М. Байдуловича за слово – адже як можна

³⁵ ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 2, спр. 76, арк. 269. Вислів, який належить давньоримському правнику Ульпіану і був включений у Дигести Юстиніана, див.: *Digesta (Pandectae)*: 34.4.4. Найчастіше вживається як аргумент для того, що людина може змінювати заповіт (останню волю), доки жива. М. Байдулович вирішив це використати і щодо публічних обітниць.

³⁶ ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 2, спр. 76, арк. 330.

³⁷ Там само, арк. 277. Це дещо переінакшена цитата з Томи Аквінського (*Summa Theologiae Supplementum* 1-68, *questio* 45, *art.* 4).

³⁸ Там само, арк. 276.

³⁹ Там само, арк. 328.

⁴⁰ Сказано, що ніхто не зміг запропонувати кращі умови, ніж М. Байдулович: *...w lepszą auctią, tenże provent wprawiony, iako plus offerenti, ponieważ się żaden nad niego nie znajdował plus offerens* (ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 2, спр. 885, арк. 30).

було робити пропозицію лонгерам, якщо перш ніж вислуховувати нового претендента, потрібно було почути давнього контрагента. Т. Абрамович вважав, що саме цією фразою М. Байдулович мимохіть видав свій підступ, а отже виказав свою провину⁴¹.

Звісно, лонгери могли би якось поставити попереднього контрагента до відома про свої плани, але вирішили цього не робити (“могли” не означає “мусили”). Як саркастично заявив М. Байдулович, попередній тлумач сам мав про це подбати, а натомість “собі злегковажив, сподіваючись, що його певно ще просити мали, щоб такий контракт далі тримав”⁴².

По-третє, М. Байдулович цілком слушно закидав Т. Абрамовичу те, що він не з тим судиться і не на того вніс позов, тому що обов’язок пильнувати першість попереднього тлумача в праві на цей уряд лежить на лонгерах. А отже й позов варто висувати їм, а не йому. Т. Абрамович спробував відбити цей закид, кажучи “марно позивач мені вказує дорогу до заступників, адже через недійсність свого контракту не може заступниками прикриватися”⁴³. Під “заступниками” тут мається на увазі поняття *evictores* – особи, які повинні вступити у спір замість позваного. М. Байдулович тут був правий, адже таку роль щодо тлумача дійсно мали відігравати лонгери. І справді, на наступне судове засідання прийшли бурмистр Симон Козловський, райця Мельхіор Духнич і квадрагінтавір Гаспар Ліндевич, котрі як економи міської каси заявили, що оскільки вони уклали контракт на тлумачтво з М. Байдуловичем, то зобов’язані його звільнити (заступити) від будь-яких претензій⁴⁴. На це Т. Абрамович їм відповів, що вони не можуть заступати нового тлумача, бо повинні боронити право першості старого⁴⁵.

Справа заходила у глухий кут. Докази Т. Абрамовича, попри певну рацію, видаються дещо непродуманими, а тому мало переконливими. Натомість М. Байдулович виявляв дипломатичні таланти і досить вдало підбирав аргументи, хоча фактично діяв лукаво і підступно. Після тривалих судових засідань міська рада все ж твердо стояла на боці М. Байдуловича, навіть не зважаючи на згаданий королівський мандат проти нього. Врешті рада звільнила його від позову та закидів і залишила на уряді⁴⁶.

⁴¹ Мовляв, нема у праві більшого доказу, ніж визнання власними вустами (*in iure non est maior probatio, quam proprii oris confessio*) ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 2, спр. 76, арк. 276. Це загальновідомий афоризм, який віддавна використовувався духовними і світськими правознавцями (див.: Stanisław Łupiński, “Oświadczenia oskarżonego jako źródło dowodu”, *Studia Teologiczne. Białystok, Drohiczyn, Łomża*. (Białystok, 1999), '17, 210.

⁴² ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 2, спр. 76, арк. 328.

⁴³ Там само, арк. 279.

⁴⁴ Там само, арк. 286.

⁴⁵ Там само, арк. 296.

⁴⁶ Там само, арк. 330.

14 березня 1667 р. король Ян Казимир знову звернувся в листах до магістрату і особисто до М. Байдуловича з повторенням вимоги залишити на тлумачстві Т. Абрамовича і здивуванням, чому не виконується попереднє його прохання. Листи були написані досить різко, особливо до М. Байдуловича: “Ти зовсім не боїшся кари” (*Tu minime veritus paenas*) і наважуєшся “незаконно та зухвало втрутитися в тлумачтво” (*in eandem interpretaturam nulliter ac temere intrudere*) і т.д.⁴⁷ (листи внесено в міські акти 28 березня).

Однак, на диво, М. Байдулович і далі залишався на уряді. Паралельно весь цей час і Т. Абрамович продовжував іменувати себе львівським тлумачем, закидаючи першому, що той марно приписує собі титул тлумача і передчасно святкує тріумф, ще не маючи перемоги⁴⁸. Зрештою, з часом Т. Абрамович перестав себе називати тлумачем, але не змірився і продовжував судитися, шукаючи справедливості уже в придворних судах.

І тут допомога М. Байдуловичу прийшла з несподіваного боку – через два тижні його призначили учасником згаданої дипломатичної місії Є. Радзейовського. Невідомо, чи тлумач знав про це, чи то була також несподіванка і для нього. У будь-якому разі 13 квітня 1667 р. в раєцьку книгу вписано акт згоди (*facultas*) магістрату на виїзд М. Байдуловича як потрібного у посольстві знавця східних мов та звичаїв до Стамбулу. У ньому оговорювалася необхідність призначення “субститута” – особу, яка мала замінити тлумача під час його відсутності. Ним став приятель і баришник (помічник) М. Байдуловича – Кіркор Бабович, один із вірменських купців, який свідчив у 1666 р. проти Т. Абрамовича⁴⁹.

К. Бабович з усіма формальностями був презентований тлумачем раді, як особа, що знає східні мови та придатна для тлумачства (*persona linguarum Orientalium gnara et ad officium proxenetatus habilis*). Фактично, він мав діяти упродовж відсутності М. Байдуловича як повноцінний тлумач. Саме тому він склав тепер присягу не баришника, а тлумача. Зберігся її опис – навколішки, піднявши вгору два пальці правої руки перед образом Розп’яття Христового, відповідно до роти (формули), внесеної у книгах виборів міських урядників⁵⁰.

Паралельно М. Байдулович поспішив внести в акти ще й протестацію проти Т. Абрамовича, заявивши про те, що і так виграв справу в раєцькому суді, присягнув і виконує свої функції, але попередній тлумач, “невідомо яким духом керований” (*nescitur quo spritiu ductis*) і з одної лиш ненависті та злості (*solo rancore et odio*) взявся йому перешкоджати на уряді. М. Байдулович попередив,

⁴⁷ ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 2, спр. 76, арк. 330.

⁴⁸ *Próżno y niesłusznie pozwany ante victoriam swoje snuie tryumphy, tytuł sobie tłumacki w response przypisując* (Там само, арк. 276).

⁴⁹ ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 2, спр. 75, арк. 1059.

⁵⁰ *Iuramentum super officium proxenetatus flexis genibus, positisque ad Sacram Crucifixi Domini nostri Iesu Christi imaginem, duobus manus dextrae digitis, iuxta rotham in libris electionum descriptam praestitit* (ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 2, спр. 76, арк. 443).

що готовий відстоювати свої права й надалі, але вже після повернення з дипломатичної місії. А наразі він змушений несподівано готуватися до подорожі (*in procinctu itineris insperato*), а тому, будучи вже за годину до від'їзду, просто застерігає, щоб усі акти, видані йому на шкоду, вважалися недійсними⁵¹.

Згадана дипломатична місія, з одного боку, послаблювала позиції М. Байдуловича, бо за його відсутності могло різне відбутися у місті – як заступник міг не справитися зі своїми обов'язками, так і Т. Абрамович міг розгорнути більшу активність. З іншого боку, не дуже випадало судитися проти відсутнього опонента, який до того ж виконує важливу місію загальнодержавного значення.

Уже досить згодом (20 серпня 1668 р.), після повернення М. Байдуловича з Туреччини, Т. Абрамович знову приніс до міської ради королівські привілеї (від 14 липня), за якими саме він мав залишатися тлумачем, а М. Байдулович мав бути покараним. Але, очевидно, вже відбулося якесь примирення з несправедливою реальністю – Т. Абрамович уже не називає себе тлумачем, а внесена ним на додаток до привілеїв протестація має вигляд радше “сповіді”, де описово відкривається вся історія непорозумінь між конкурентами.

За його словами, він жив собі спокійним життям купецької людини, мав паралельно якесь покликання (*vocatio*, можливо якісь плани на духовне життя), коли його з цього життя “вирвав” М. Байдулович. Останній заявив йому, що, будучи вже в літах, планує вирушити у святі місця, які славляться чудами, і планував скінчити своє життя як паломник. Про це також М. Байдулович заявив раєцькому уряду і нібито склав обітницю перед духовним урядом. Тому він зрікся тлумачтва і запропонував стати на своє місце Т. Абрамовичу, який довго не погоджувався (бо не був певний, чи це добра ідея), хоча врешті дав себе вмовити. Але не відбувши повністю мандрівку, М. Байдулович повернувся, “зняв із себе паломницький габіт” і розгорнув активну діяльність з підсилювання свого колишнього протезу⁵².

З цієї “сповіді” теж можна зробити висновки, що під своїми благодіяннями М. Байдулович, очевидно, мав на увазі те, що він на початках просував Т. Абрамовича на тлумацький уряд, і тепер після повернення вважав, що той має віддати йому своє місце назад. Можливо, ці претензії були не такими вже й безпідставними. На таку думку опосередковано наводить лист Яна Казимира до львівського магістрату ще від 24 лютого 1660 р., яким підтверджено чинність контракту М. Байдуловича, який має якісь заслуги перед монархом. І тепер, коли тлумач вирішив поїхати в паломництво, то просить прийняти на його місце “субститута”, котрого тлумач представить раді. Також король просив дотримати трирічний контракт М. Байдуловича і зберегти йому першість перед іншими конкурентами на наступну каденцію⁵³.

⁵¹ ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 2, спр. 76, арк. 444–445.

⁵² Там само, арк. 915–918.

⁵³ Там само, ф. 132, оп. 1, спр. 79, арк. 1.

І тоді вимальовується зовсім інша картина: цей лист заперечує твердження Т. Абрамовича про нібито вічність обітниць М. Байдуловича і небажання його повертатися до своєї діяльності в майбутньому. Т. Абрамович, імовірно, мав трактуватися радше як тимчасовий виконувач обов'язків (субститут), хоч і при формальному укладенні контракту. Врешті, обіцяна колишньому паломнику першість при наступних виборах тлумача була недотримана і Т. Абрамович пішов на другу каденцію в 1664 р. Тоді М. Байдулович вичекав ще якийсь час, ймовірно заявивши Т. Абрамовичу бажання повторно повернутися на давній уряд, але отримав відмову. От тоді колишній паломник міг розгніватися і вирішити відістати та, облишивши первісні духовні поривання, включитися в активну мирську боротьбу, часто не без хитрощів та лукавства.

Попри численні королівські привілеї проти М. Байдуловича, він якимось дивом втримався при посаді. Далі розпочинається цікава і непроста історія його перебування на тлумачькому уряді упродовж багатьох років (з невеликою перервою на 1673–1676 рр.). Поїздка з дипломатичною місією, ймовірно, додала йому слави у місті і збільшила його амбіції. В очах міської влади М. Байдулович справлявся зі своїми обов'язками цілком належно, бо в новому контракті 1670 р. міські економи відзначили його діяльність вельми схвально: “не тільки докладав всілякої пильності та нагляду за купцями з чужих країв, які сюди до Львова приїжджають, не тільки пильнував мита, як Його Королівської Величності й Речі Посполитої, так і міста, але ще й чинш, котрий надходить з оренди тлумачтва вчасно і відповідно до описаних платежів, без жодної поблажки та зволікань вчасно до рук наших віддавав і виконував всі інші умови, згадані в контракті”⁵⁴.

Утвердившись на уряді, М. Байдулович зумів чітко зауважити одну річ – вічна потреба магістрату в доходах міського скарбу змушувала міських райців та економів закривати очі на звернення короля і йти на певні хитрощі та порушення приписів. Головне – тлумач повинен був вчасно давати орендну плату, килими для райців і обіцяти великі суми. І, як видається, тут криється одна з причин череди скандалів, які супроводжували у подальшому діяльність М. Байдуловича та його наступників. До цього варто додати збільшені амбіції після паломництва і дипломатичної місії, лестощі та вдячність райців і економів за каденцію 1667–1670 рр. Залишилося ще позбутися ворожнечі з Т. Абрамовичем. І в цьому М. Байдулович також досягає суттєвого успіху – вже до кінця 1668 р. між ними запанував мир, не без допомоги духовних осіб вірменської церкви⁵⁵, але про це детальніше згодом.

Однак із часом почали надходити тривожні сигнали. Уже 25 вересня 1670 р. львівський магістрат отримав лист від короля Михайла про необхідність звільнити М. Байдуловича з тлумачтва за зловживання. Підставою була реляція від адміністратора королівських мит про те, що львівський тлумач не лише сам

⁵⁴ ЦДАЛ України, ф. 52, оп. 2, спр. 885, арк. 105.

⁵⁵ Там само, оп. 1, спр. 58, арк. 75 зв.–76.

різними способами наступав на митні інтереси Корони, але й залучав до цього інших осіб, а тому як людина ворожа (*infensus*) він не може бути вірним Короні і має бути негайно усунутим від уряду⁵⁶.

Як це нерідко бувало, міська влада проігнорувала цей лист. У грудні того ж року король повторно видав мандат до львівського магістрату, але вже з м'якшим формулюванням – вину М. Байдуловича потрібно з'ясувати в суді, тому що тлумач звертався до Панів Ради з проханням дати шанс очиститися від закидів. Тому король доручив райцям безпристрасно судити М. Байдуловича і з'ясувати, чи нема там зради, а якби була, то діяти відповідно до своїх повноважень⁵⁷. Як рада відреагувала невідомо, знаємо лише, що справа із коронними митами перейшла на другий план на фоні інших скандалів, пов'язаних із тлумачем.

30 травня 1671 р. проти М. Байдуловича почалася тривала й запекла боротьба в суді. Його давні приятелі стосунки з економами були вже зруйновані. Саме від їхнього імені проти тлумача виступив львівський інстигатор зі звинуваченнями у тому, що він порушив королівські привілеї на тлумачтво, самовільно призначив собі двох помічників (*alios duos interpretes privata auctoritate creare*) і вступив з ними в таємну змову чи радше спілку (*in mutuam societatem adsciscere*), сам уклав із ними контракт (*cum iisdem contractus conscribere*), а також, що його баришники були приватні та не принесли присяги на вірність містові (*privatos atque non iuratos*)⁵⁸.

Зі слів обвинувача, М. Байдулович з помічниками самостійно комунікували з чужими купцями і провадили таємну торгівлю (*cum extraneis personis conferre et commercia clandestina inire*), на власний розсуд і зі значними утисками стягували податки з іноземних купців і т. д. До того ж тлумач покривав правопорушення певних іноземців. А особливий розголос викликав якийсь турецький купець, що всупереч праву складу поселився на передмісті, а не в межах міських мурів. Цей купець до того ж ще й зґвалтував християнську дівчину (*violentiam atque stuprum puellae Christianae inferentem*). М. Байдулович замість того, щоб повідомити про такий злочин магістрат, вирішив це замовчати і ще й стягнути собі з того купця таємно штраф за такий учинок, присвоївши гроші.

Також М. Байдуловичу закидали, що на час свого від'їзду з міста на Ряшівський ярмарок, він ані не подав на своє місце заступника (*viceinterpretem idoneum in locum sui*), ані не представив нікого раєцькому уряду; дозволяв приїжджим татарам ("скіфам") скуповувати коси та зброю (*Scythis transeuntibus falces et arma bellica coemere permisit*); не повідомляв владі про східних купців (хто закупляється, і хто прибуває до Львова, або від'їжджає з міста); сприяв незаконній торгівлі на шкоду праву складу поза містом і на території деканату св. Йоана. На думку позивачів, М. Байдулович у такий буремний час виявляв

⁵⁶ ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 1, спр. 89, арк. 1.

⁵⁷ Там само, оп. 2, спр. 617, арк. 224–224 зв..

⁵⁸ Там само, оп. 1, спр. 58, арк. 70–70 зв.

підозрілу поблажливість і закривав очі на це все (*hoc turbulento tempore per tacitam et suspectam conniventiam suam passus est*), а тому пропонували взагалі усунути його від тлумачтва⁵⁹.

Про що саме йшлося у цих звинуваченнях видно з подальшого заслуховування свідків. Першим свідчив давній конкурент, а на даний момент знову приятель М. Байдуловича, Т. Абрамович. Він не висунув звинувачень прямо, а лише дипломатично сам ставив запитання (що незвично для свідка): чи М. Байдулович презентував міській владі чужоземних купців, які під час ярославського ярмарку їздили собі вільно по Речі Посполитій (з Ярослава до Гданська, а звідти до Львова)? Чи оббивав тлумач “форми” панів райців в Катедрі на Зелені свята?⁶⁰ Посилався теж на Асуадора Мінязевича, який скаржився, що язлівецькі купці нелегально продають сап’янові вироби на Святойоанівській юридиці і в передміщанки Глухової. Зі слів Т. Абрамовича, коли він раніше розпитував М. Байдуловича про згвалтування дівчини, то він відповів, що була певна “напасть” на іноземного купця, але він, як тлумач, це все вже полагодив⁶¹.

Далі запросили свідчити матір постраждалої дівчини – перекупку Варвару Петрову (Курничку), яка заявила, що вона доглядала за ще хворою (а нині вже покійною) Глуховою, де й відбувалася нелегальна торгівля. У Глухової зупинився якийсь купець, невідомо грек чи турок. Він за відсутності Варвари закликав її малолітню (9-річну) доньку, посадив собі на коліна, і підгодовуючи її хлібом, щось із нею робив, але невідомо що, бо лише сорочка її була мокра (а інші свідки казали, що дитина плакала). Довідавшись про це Варвара накинулася на купця, а Глухова порадила їй не здійснювати галасу, а послати за тлумачем. Тлумач (не то особисто, не то через когось) таки порозумівся, але не з матір’ю дівчини, а з самою Глуховою і дав їй 6 зл. за мовчання. Сама ж Варвара не хотіла знеславлення дівчини. Проте донька Глухової, Анна Себастьянова, засвідчила, що приходили якісь два вірмени і таки полагодили справу⁶², а слуга Варфоломія Віжбицького, сина Глухової, переказав чутки, що вірмени порозумілися з постраждалими за 20 зл.⁶³

Проти М. Байдуловича свідчив також бурмистр Ян Гонсьоркович, який розповідав, що намагався стримати Байдуловича від виїзду у приватних справах до Кракова, бо ж не годиться тлумачу покидати місто. На це оскаржуваний заявив, що “це мені не новина від’їжджати, то й тепер мушу їхати, не можеш мені, вашмось, цього боронити”. І як тільки вирушив, то одразу почали надходити повідомлення про нелегальну торгівлю під “Святим Яном”. Я. Гонсьоркович кинувся шукати заступника (*substytuta*), якого мав би залишити

⁵⁹ ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 1, спр. 58, арк. 70 зв.

⁶⁰ Вираз “оббивати форми” означав оздоблення килимами лавки (“форми”) у катедрі та в ратушній залі. Це був прямий обов’язок тлумача, який зустрічався майже у всіх контрактах.

⁶¹ Там само, арк. 72

⁶² Там само, арк. 72 зв.

⁶³ Там само, арк. 73.

замість себе тлумач. Ним виявився маляр Кшиштоф Захнович, але він не був у курсі подій. Також виникла суперечність субститута із баришником К. Бабовичем. Коли баришник привів турецького купця, щоб презентувати бурмистрові, то останній здивувався, бо ж, мовляв, обов'язки тлумача були передані субституту К. Захновичу, а не йому. На це баришник заявив: "Я є спільник пана тлумача" і показав контракт на спільництво (*contract spolnictwa*), укладений перед вірменським отцем суфраганом⁶⁴. Це був вельми цікавий документ, фактично таємний (дивно, що баришник взагалі показував його бурмистрові), але про це детальніше йтиметься далі.

Після цього проти М. Байдуловича вирішив виступити навіть субститут К. Захнович, хоча був його швагром. За словами К. Захновича, тлумач його залишив заміщати на своєму уряді, але не дав ані документів, ані належної інструкції, як діяти з купцями, а лише відіслав його до Т. Абрамовича, мовляв, той як досвідчений у тлумачстві все йому розкаже. Як наслідок, коли почалися масові правопорушення і за них бурмистр хотів судити К. Захновича, то він, розуміючи, що його підставили, вирішив першим виступити проти свого ж швагра⁶⁵.

Під час цих слухань М. Байдулович вперто протестував, що ці свідчення не мають чинності, але фактично не обґрунтував чому саме. Інстigator заявив, що мало місце порушення присяги і що тлумач збагачується коштом великої шкоди для міста і з порушенням прав (*cum summo damno civitatis et praeiudicio iurium locupletatur*). Обвинувач наголошував, що відповідно до контракту з економією міста, тлумач повинен представити баришників бурмистру і вони мають бути місцеві та заприсяжені. А замість цього виявилось, що тлумач уклав якусь приватну потаємну спілку і до того ще й покривав незаконну торгівлю та жакливий злочин східного купця "з людською ганьбою і не без Божої кари" (*cum scandalo hominum et non sine vindicta divinae*). Також, фактично, М. Байдулович взяв собі немалий хабар за те, що вивів злочинця з-під кари (*personam criminosa a paenis subtraxit*)⁶⁶.

На доказ нелегальної спілки було представлено текст угоди, датований 10 грудня 1668 р. Це була домовленість між теперішнім тлумачем М. Байдуловичем, одним із баришників К. Бабовичем, і колишнім своїм ворогом Т. Абрамовичем, з яким він тепер помирився. Фактично, М. Байдулович запропонував Т. Абрамовичу партнерство в тлумачстві, але приватно, без відома міської влади. Натомість цікаво, що ця угода була укладена з благословення вірменського архієпископа Миколая Торосовича у резиденції отця суфрагана (ім'я не згадане, але це мав би бути Ян Керемович, який заміщав архієпископа, що виїхав до Риму)⁶⁷. Укладення угоди подавалося як виконання волі цих двох

⁶⁴ ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 1, спр. 58, арк. 73 зв.

⁶⁵ Там само.

⁶⁶ Там само, 74 зв.

⁶⁷ Barącz Sadok, *Rys dziejów ormiańskich*. (Tarnopol: Drukiem Józefa Pawłowskiego, 1869), 125.

духовних осіб. М. Байдулович та Т. Абрамович мали забути старі образи і на них накладався обов'язок вічного мовчання (тобто, обітниця не відновлювати суперечки).

Поза примиренням, ця домовленість нагадує квазі-цеховий устрій. За зразком інших цехів їхні документи та привілеї мали зберігатися у спільній скриньці, яку мав тримати М. Байдулович, але ключі були у двох інших спільників. М. Байдулович проголошувався “старшим братом” (типово цехова термінологія!). Але що цікаво, в угоді йшлося про спільний розподіл на три частки всіх доходів та витрат, у тому числі і таємних дарунків та гостинців (армаханів)⁶⁸. Кожному зі спільників заборонялося у справах звертатися як до замкової, так і раєцької влади без відома всіх учасників. Порушення домовленостей і будь-яка ворожнеча між собою каралися виключенням зі спілки, а також штрафом у 100 червоних золотих. Спільники навзаєм присягалися Страстями Христовими дотримуватися цих положень⁶⁹.

На ці всі звинувачення М. Байдулович нарешті спромігся дати хоч якісь відповіді та повідкидати закиди, звинувачуючи при цьому всіх інших (передовсім своїх же спільників), що вони на нього з неприязні наговорюють. Аргументація М. Байдуловича була така: він мусив виїжджати у пильній справі, про що попередив і знайшов собі гідну заміну – К. Захновича, який мав у всьому комунікувати з Т. Абрамовичем, як з людиною обізнаною в тлумачстві. І саме вони й мали пильнувати порядку в міській торгівлі, а баришник К. Бабович мав допомагати. Тому М. Байдулович знімав із себе всю провину, адже його при цих подіях у місті не було. А замість цього Т. Абрамович не допомагав К. Захновичу, а К. Бабович не доповів про купців з Ярослава бурмистрові. Що ж стосується нібито татар, які скуповували коси на передмісті, то тут М. Байдулович представив свідка – львівського вірменина Якуба Бернатовича, який засвідчив, що насправді коси скуповував місцевий вірменин Аведик Гадзейчик у місцевого ж купця Кемпфа (на досить велику суму – 1050 зл.)⁷⁰.

Залишилося виправдатися ще у справі таємної угоди та про згвалтування купцем дівчини на передмісті. Щодо угоди, то М. Байдулович заявив, що він не робив спілки ріноправних тлумачів, а залучив за всіма правилами К. Бабовича як баришника, якого представив раді (а от про Т. Абрамовича змовчав). Щодо згвалтування дівчини, то він начебто про це нічого не знав і досі не знає, ким був цей турецький купець-гвалтівник. Ніякої участі у залагодженні справи М. Байдулович начебто не брав – та й свідки мовляв, на нього не вказують, а лиш на якихось інших вірмен (бо ж його як людину знану в місті, напевно би таки впізнали). Аргументи М. Байдуловича, звісно, могли мати деяку рацію, але загалом були непереконливі⁷¹.

⁶⁸ Армахан (arṁāḥān) – слово перського походження, яке означає дар, подарунок. Можливо, тут вжите у значенні хабаря або дару для задобрювання чиновника.

⁶⁹ ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 1, спр. 58, арк. 75 зв.–76.

⁷⁰ Там само, арк. 77 зв.–78 зв.

⁷¹ Там само, арк. 78 зв.

У липні 1671 р. інстигатор представив ще більше свідків проти М. Байдуловича. І тут назовні вийшов цілий каскад скарг на тлумача. Львівський міщанин Павло Дербедрович розповідав, як М. Байдулович безпідставно його звинуватив у незаконній спілці з чужоземним купцем (хоча цей купець Кшиштоф Серкесович уже жив у Львові та мав міське громадянство) і безпідставно посадив під арешт, з якого його мусив звільняти сам бурмистр. Більше того, поза містом П. Дербедрович зустрів чужинських купців Агопса та Хачидора, котрі прямували з тютюном та іншими товарами з Варшави до Гданська. П. Дербедрович поцікавився у них, яким чином їм вдалося оминати Львів, на що вони відповіли, що домовилися з тлумачем, але це їм дорого обійшлося⁷².

Інший купець – грек Кіріак з Синаю⁷³ – скаржився, що мав великі утиски від тлумача, коли приїхав до Львова і, не знаючи місцевих звичаїв, прийшов до тлумача питатися, кому дати турецький гостинець (дарунок ввічливості). На це М. Байдулович сказав: “давай мені, а я вже вирішу, кому передати”. Але так і невідомо, чи він це комусь передав. Далі М. Байдулович вимагав тлумацьке не тільки від тих товарів, що їх Кіріак мав із собою у Львові, але ще й від товарів у Язлівці. Ніякі прохання не стягувати тлумацького за язловецькі товари не діяли і він мусив при свідках дати ще й за них 5 бунтів сап’яну. Потім тлумач ще раз намагався стягнути тлумацьке, але Кіріак послався на свідків. Врешті М. Байдулович, облаявши всю його родину, пригрозився, що оббере його до решти і пустить зі Львова як “голого пса”⁷⁴.

Вірменський купець Хаджі Гірагос з Анкари заявив, що приїжджає до Львова уже кільканадцять років і ще ні від кого тут не чув стільки образ, скільки від М. Байдуловича, який до того ж звинувачував його безпідставно у злочинстві та здирав з нього тлумацьке навіть тоді, коли той ще нічого не продав. Під час кожного приїзду тлумач вимагав від Гірагоса гостинці і той завжди їх давав, але цим разом йому вже набридло і він на зло нічого не дав. Підсумував це так: “я й не дивуюся, бо не ми перші від пана Миколая терпимо, адже жоден купець звідси не виїжджає веселим, але з великим жалем і плачем, бо всім – і матері, і батькові, і дружині дістається сквернослов’я, і з грошей їх [купців] оббирає, бо собі гвалтом⁷⁵ каже давати”⁷⁶.

Велику кількість свідчень проти М. Байдуловича надав вірменський старший Аведик Бернатович, який розповідав, що до нього часто приходили чужоземні купці і з жалем скаржилися на тлумача, що він їх тяжко кривдить. Вірменські старші депутували навіть двох представників до ради з проханням погамувати тлумача. А. Бернатович розповідав, що приїжджі купці волали: “Ради Бога! Чи

⁷² ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 1, спр. 58, арк. 79.

⁷³ У тексті стоїть “з Синабу” і можна було би подумати про м. Синоп, але в інших документах Кіріак згадується як грек з гори Синай.

⁷⁴ ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 1, спр. 58, арк. 79 зв.

⁷⁵ Тобто “силою”, “насилно”.

⁷⁶ ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 1, спр. 58, арк. 80.

тут нема людей і справедливості, що цей тлумач нас дощенту розорює? Скажіть нам, хто тут старший над тлумачем?”. За словами А. Бернатовича це на власні очі бачив пан Юзефович (ім’я не вказане). Іноземці заявляли: “Ми воліли би до пекла їхати, ніж до Львова – через здирництво ось таких тлумачів”⁷⁷.

Турецький грек Гіно Миколайович розповідав, що минулого року (1670) у Ярославі бачив безліч східних купців, яких, очевидно, туди пропустив львівський тлумач. Та й сам Гіно заплатив гроші, подарував ножі та хутро і поїхав собі аж до Гданська. Після повернення знову заплатив гроші, але невідомо за що і куди їх тлумач передав⁷⁸.

Рада винесла заключне рішення. На її думку, М. Байдулович приймав собі підмайстрів-товаришів (*socios*), “тлумачтвом торгував наче якимось товаром”, беручи собі пожиток, а місту завдаючи збитків; уклав новий (приватний) контракт на шкоду первісному контракту з економами міста; потайки примножував корупцію; всупереч праву складу чужих купців переховував по передмістях та пропускав їх їздити до Гданська чи деінде. “Допровадив міські права до руїни, аби лиш з купецького грабунку жити”. З іншого боку, принижував і зневажав купців, “трактуючи їх ледь не як своїх підданих”. Такими діями, він “купців відлякує і склад нищить”⁷⁹.

Суперечка М. Байдуловича з містом тягнулася ще певний час у придворних судах. Дня 2 квітня 1672 року король Михайло видав рішення у справі апеляцій М. Байдуловича до королівського суду. Монарх підтвердив усі обвинувачення проти тлумача і підсумував це таким рішенням: “позваний славетний Миколай Байдулович за такі його злочини повинен бути позбавлений уряду тлумача східних мов”⁸⁰.

М. Байдулович, як і раніше, так легко не здавався і, очевидно, продовжував судитися в столичних судах, подаючи протестації та очищуючись від буцімто безпідставних звинувачень. Цим разом це було набагато тяжче зробити, тому що він зіпсував відносини з райцями та економами міста, які тепер уже самі виступали проти нього. Очевидно, вони жажнулися того, якою ціною тлумач здобував їм належні доходи. Та й сукупність негативних свідчень була просто вражаюча. Але до звільнення з тлумачького уряду дійшло не так швидко – аж через півтора роки після згаданого королівського декрету.

Цікаво, що ще в грудні 1672 р. М. Байдулович повторно був призначений на тлумачтво, але пробув на ньому лише рік і врешті втратив його на одну каденцію. Новим тлумачем на 1673–1676 рр. став Лазар Давидович, який виграв у М. Байдуловича справу в асесорських судах і був визнаний “ближчим” до

⁷⁷ ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 1, спр. 58, арк. 80.

⁷⁸ Там само.

⁷⁹ Там само, арк. 81.

⁸⁰ ...*citatus famatus Nicolaus Bayduiowicz pro eiusmodi officio suo excessu officio proxonotatus seu interpretaeturae linguarum orientalium privari debeat ipsumque eodem officio iam exnunc abiudicamus et privamus* (ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 1, спр. 59, арк. 23).

тлумачтва, ніж його опонент⁸¹. Новий тлумач обіцяв пильнувати чужоземців з огляду на війну з Туреччиною і можливих шпигунів (на відміну від М. Байдуловича, який, як відомо, нерідко покривав таких непевних осіб). Л. Давидович вселяв надію міським економам як людина відома “пристойним і порядним життям”. Але марно – і цей тлумач теж не виправдав їхніх сподівань. Економи почали судитися з ним за недотримання пунктів контракту і врешті міська рада позбавила його тлумачтва⁸². Цим разом не дійшло до довгих судових процесів, бо у розпал протистояння Л. Давидович раптово помер.

Після цього міські економи не змогли “в часи злі та неспокійні” знайти гідної заміни і обрали тлумачем знову М. Байдуловича з новими баришниками Богданом Лазаровичем та Яном Дерносесовичем⁸³. Відтоді попри всю непросту передісторію та свій статечний вік, М. Байдулович зумів ще пробути на тлумачькому уряді майже ціле десятиліття (1676–1685 рр.).

Чи зробив він висновки з попередніх скандалів та судових процесів? Сумнівно. Є відомості, що вже на початку його чергової каденції він організовував собі поїздки за міський кошт по сусідніх містах, брав від чужих купців гроші, котрі не передав до міського скарбу і т. п.⁸⁴ У 1678 р. проти М. Байдуловича судився Георгій Котоні, адміністратор королівських мит Русі, за те, що тлумач підмовляв східних купців уникати сплати мита, через що страждала королівська скарбниця⁸⁵.

Однак з бігом часу, М. Байдулович, попри це все, зміг відновити своє добре ім’я не лише у львівського магістрату, але й при варшавському дворі (став навіть королівським секретарем). Після закінчення своєї останньої каденції міського тлумача у 1685 р. король Ян III Собеський призначив йому щорічну платню⁸⁶. У відповідному королівському привілеї М. Байдулович уже фігурує під новим прізвиськом “Байдула” і названий “шляхетним” (*nobilis*). Ймовірно, саме цей факт дав підставу А. Бонецькому, а за ним і Л. Пйотровському вважати, що М. Байдулович отримав нобілітацію. Таке цілком могло бути, хоча окреслення *nobilis* (але не *generosus*) у той час могло використовуватися і до представників

⁸¹ ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 2, спр. 885, арк. 215. До того ж, ще раніше – 12 серпня 1672 р. Лазар Давидович здобув собі привілеї від короля Михайла на львівське тлумачтво, де зазначалося, що Л. Давидович став тлумачем після смерті свого попередника – Т. Абрамовича! Тобто король увесь цей час, доки М. Байдулович був на тлумачькому уряді (1667–1672 рр.), не хотів визнавати його за законного тлумача, навіть при тому, що в той період відбулася поїздка останнього у складі важливої дипломатичної місії! Див.: *Akta Grodzkie i Ziemskie z Czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie* (далі – *AGZ*). (Lwów: Główny skład w księgarni Seyfatha i Czajkowskiego, 1884), т. 10, 321.

⁸² ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 2, спр. 885, арк. 247.

⁸³ Там само.

⁸⁴ Детальніше про це див.: Орест Заяць, “Негативні явища в міській торгівлі...”, 51.

⁸⁵ ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 1, спр. 61, арк. 174.

⁸⁶ *AGZ*, (Lwów, 1884), т. 10, 354; детальніше див.: ЦДІАЛ України, ф. 9, оп. 1, спр. 447, арк. 243–244.

львівського патриціату. У цьому привілеї теж згадано, що М. Байдулович встиг засвідчити королю чималі послуги в кількарізних поїздках до Стамбулу (а отже його дипломатична діяльність не обмежилася лише місією Є. Радзейовського), і йому як новому королівському тлумачу призначалася пожиттєва (*ad vitae suae tempora*) платня у 300 зл. на рік (із розбивкою на два платежі: на Новий рік і на св. Івана Хрестителя, 24 червня). Ця платня перейшла йому від його попередника на королівському тлумацтві – покійного Кшиштофа Захновича⁸⁷.

Коли ж помер сам М. Байдулович достеменно невідомо. Але на те, що він міг пожити ще тривалий час вказує одна фраза у розпорядженні короля Августа II про призначення на уряд тлумача львівського міщанина і купця Юрія Коці Драгновича 30 вересня 1698 р.⁸⁸ Там ідеться про те, що останній змінив на тлумацтві М. Байдуловича, який недавно помер⁸⁹. Звідси випливає, що його смерть мала би настати десь у тому ж таки 1698 р. або, максимум, роком раніше.

Як бачимо, М. Байдулович був далеким від того ідеалізованого образу побожного паломника та безкорисливого міського урядника, яким його зобразив С. Баронч, вплинувши цим на подальше його сприйняття в історіографії. М. Байдулович явно був непересічною постаттю, вельми підприємливою, але дійсно мінливою і непостійною, як його в суді називав опонент Т. Абрамович. Йому всюди було тісно – чи в паломницькому габіті, чи на тлумацькому уряді. Він не задовольнявся простим виконанням своїх урядових обов'язків і намагався перетворити тлумацтво на міні-гільдію, хай навіть і у вигляді таємної спілки (без відома ради, але з благословення вірменського духовенства).

⁸⁷ ЦДІАЛ України, ф. 9, оп. 1, спр. 447, арк. 244. Насправді у Львові діяло два Кшиштофа Захновича – дядько і племінник, котрий був малярем. З тексту випливає, що королівський тлумач помер у 1685 р. або зовсім недавно перед цим (і саме тому його заміняє М. Байдулович і переймає його “пенсію”). Натомість за версією Володимира Александровича, Захнович-маляр востаннє згадується у джерелах у 1689 р., а померти він мав би не пізніше 1695 р. (Володимир Александрович, “Епілог львівського середовища малярів вірменського походження: майстри середини XVII – першої половини XVIII ст.”, *Україна в минулому*. (Київ; Львів, 1996), Вип. VIII, 141. Можливо, у королівському привілеї йдеться про К. Захновича-старшого. Хоча логічніше було би бачити серед тлумачів саме молодшого – маляра, який вже мав (хай і негативний) професійний досвід тлумацтва, коли заміняв як “субститут” М. Байдуловича у 1670 р. (в джерелах чітко сказано, що саме він був *malarz substytut tumaaczowy*) ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 1, спр. 58, арк. 73. Тому, стверджувати однозначно про кого саме йдеться, не можемо.

⁸⁸ ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 1, спр. 61, арк. 181. Тут знову ж таки мова йде про королівське тлумацтво, а не міське. По-перше, відомо з попереднього документу, що М. Байдулович був королівським тлумачем. По-друге, в листі Августа II згадується старостинське схвалення, мало згадок про магістрат, а до того ж, у той рік останні місяці каденції на міському тлумацтві добував Роман Янович, а потім ще й Ян Миколайович. І щойно після них, Ю. Коці Драгнович, уже будучи королівським тлумачем, став ще й міським (аж у січні 1699 р.). ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 2, спр. 887, арк. 108, 171 зв., 184 зв.

⁸⁹ ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 1, спр. 61, арк. 181.

Також М. Байдулович намагався перевершити своїх попередників у збиранні доходів як на користь міста, так і на власний пожиток, не перебираючи при цьому методами. Чи був він єдиним корупціонером серед львівських тлумачів? Звісно, що ні. Як уже згадувалося, його конкуренти Т. Абрамович і Л. Давидович теж порушували контракти. Наступник М. Байдуловича на тлумачстві Вартан Шимонович так само відзначився серйозними зловживаннями і то такими, що купці заявляли, що просто змушені були відкуповуватися від його здирництва⁹⁰. Але можемо припустити, що значний поштовх процвітанню корупції серед львівських тлумачів дав саме М. Байдулович, простіше кажучи, показавши, “як це робиться”. Чи він єдиний був у цьому винен? Ні. Цьому сприяла ще й загальна складна ситуація в торгівлі у зв’язку із війнами, спустошеннями та занепадом права складу. Також до цього доклалася непродумана гонитва міських економістів за збільшенням доходів міста, через що вони спершу закривали очі на багато зловживань, а пізніше вже не могли дати собі раду із запущеними процесами. Загалом же, М. Байдулович виявив немало дипломатичного хисту, кар’єрних амбіцій та вміння виходити зі всіх складних ситуацій у ще кращому стані, ніж було до того.

LVIV INTERPRETER MIKOŁAJ BAJDUŁOWICZ: BALANCING PIETY AND SELFLESSNESS AMID INTRIGUES, CORRUPTION SCANDALS AND A SECRET UNION

Orest ZAYATS

M.S.Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies
National Academy of Sciences of Ukraine
Department of the Act Archeography
Tryochsvyatitelska St. 4, Kyiv, 01001, Ukraine
e-mail: orest80@yahoo.com
ORCID ID: 0009-0005-5377-5285

The biography of Mikołaj Bajdułowicz, the most renowned municipal interpreter (*tłumacz*) of Lviv, presents a detailed examination of his life and career. This biography identifies the key milestones in Bajdułowicz's career, including the approximate dates of his birth and death. Traditionally viewed as a pious and selfless city interpreter who diligently performed his duties, Bajdułowicz's idealized image is critically reassessed in this work.

Bajdułowicz gained fame for his religious devotion, particularly for his pilgrimage vows to the Holy Lands, signifying his attempts to lead a spiritually fulfilling life. However, records indicate that he either did not complete these pilgrimages or only partially fulfilled them. Instead, Bajdułowicz emerges as a cunning manipulator, deeply involved in various corrupt practices. He frequently violated customs regulations, engaged in corruption, extorted merchants, and even concealed criminal activities.

His professional life was marked by a notable rivalry with another prominent Lviv interpreter, Tomasz Abramowicz (also known as Abrahamowicz). This conflict between two former friends adds a dramatic interpersonal dimension to Bajdułowicz's biography, highlighting the complex dynamics within the city's administration.

⁹⁰ ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 1, спр. 59, арк. 28.

One of the most intriguing aspects of Bajdułowicz's career was his formation of a clandestine society with his associates and assistants. This society functioned similarly to a quasi-guild, complete with a structured distribution of both official and unofficial income. Created under the auspices of the Armenian clergy, this secret union operated without the knowledge or consent of the Lviv city council. Eventually, the city council discovered and dismantled this covert organization.

Despite his numerous transgressions and lost court battles, Bajdułowicz maintained his position as an interpreter for several decades. His enduring influence is underscored by his appointment as a royal secretary, the receipt of an annual pension, and possibly even the acquisition of a noble title.

Keywords: Mikołaj Bajdułowicz, Tomasz Abramowich (Abrahamowicz), interpreter, pilgrimage, Armenians, secret union, corruption, city council, merchants.

REFERENCES

- Akta Grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie (dali – AGZ).* (Lwów: Główny skład w księgarni Seyfatha i Czajkowskiego, 1884), t. 10, 542 s. (in Latin and Polish)
- Aktova knyha. 1441–1770. TsDIA Ukrainy u m. Lvovi. Fond 52, opys 1, sprava 58. (in Latin and Polish)
- Aktova knyha. 1460–1773. TsDIA Ukrainy u m. Lvovi. Fond 52, opys 1, sprava 59. (in Latin and Polish)
- Aktova knyha. 1485–1685. TsDIA Ukrainy u m. Lvovi. Fond 52, opys 2, sprava 617. (in Latin and Polish)
- Aktova knyha. 1508–1739. TsDIA Ukrainy u m. Lvovi. Fond 52, opys 1, sprava 61. (in Latin and Polish)
- Aktova knyha. 1635. TsDIA Ukrainy u m. Lvovi. Fond 131, opys 1, sprava 700. (in Latin)
- Aktova knyha. 1644–1659. TsDIA Ukrainy u m. Lvovi. Fond 52, opys 2, sprava 883. (in Latin and Polish)
- Aktova knyha. 1660. TsDIA Ukrainy u m. Lvovi. Fond 132, opys 1, sprava 79. (in Polish)
- Aktova knyha. 1660–1661. TsDIA Ukrainy u m. Lvovi. Fond 52, opys 2, sprava 69. (in Latin and Polish)
- Aktova knyha. 1660–1666. TsDIA Ukrainy u m. Lvovi. Fond 52, opys 2, sprava 884. (in Latin and Polish)
- Aktova knyha. 1666. TsDIA Ukrainy u m. Lvovi. Fond 52, opys 2, sprava 75. (in Latin and Polish)
- Aktova knyha. 1666–1678. TsDIA Ukrainy u m. Lvovi. Fond 52, opys 2, sprava 885. (in Latin and Polish)
- Aktova knyha. 1667–1668. TsDIA Ukrainy u m. Lvovi. Fond 52, opys 2, sprava 76. (in Latin and Polish)
- Aktova knyha. 1670. TsDIA Ukrainy u m. Lvovi. Fond 132, opys 1, sprava 89. (in Polish)
- Aktova knyha. 1678–1688. TsDIA Ukrainy u m. Lvovi. Fond 52, opys 2, sprava 886. (in Latin and Polish)
- Aktova knyha. 1685. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lvovi (dali – TsDIA Ukrainy u m. Lvovi). Fond 9, opys 1, sprava 447. (in Latin and Polish)
- Aktova knyha. 1689–1699. TsDIA Ukrainy u m. Lvovi. Fond 52, opys 2, sprava 887. (in Latin and Polish)

- Album civium Leopoliensium. Rejesty przyjęć do prawa miejskiego we Lwowie (1388–1783)* / wyd. A., Janeczek. (Poznań; Warszawa: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa przyjaciół nauk, 2005), t. 1, 450 s. (in Latin)
- Aleksandrovych, Volodymyr, “Epiloh Ivivskoho seredovyshecha maliariv vormenskoho pokhodzhennia: maistry seredyiny XVII – pershoi polovyny XVIII st.”, *Ukraina v mynulomu*. (Kyiv; Lviv, 1996), Vyp. VIII, 136–150 (in Ukrainian)
- Barącz, Sadok. “Bajdułowicz Mikołaj”, *Ejusdem, Żywoty sławnych Ormian w Polsce*. (Lwów: W Drukarni Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich, 1856), S. 56–58 (in Polish)
- Barącz, Sadok. *Rys dziejów ormiańskich*. (Tarnopol: Drukiem Józefa Pawłowskiego, 1869), 327 s. (in Polish)
- Boniecki, Adam. *Herbarz Polski*, cz. 1, t. I. (Warszawa: Skład główny Gebethner i Wolff, 1899), 385 s. (in Polish)
- Charewiczowa, Łucja. *Handel średniowiecznego Lwowa*. (Lwów: Wydawnictwo Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich, 1925), 156 s. (in Polish)
- Czołowski, Aleksander. *Pogląd na organizację i działalność dawnych władz miejskich do 1848 r.* (Lwów, 1896) (In Polish)
- Dashkevych, Yaroslav. Slushkevich Euheniush, “Dva armianskikh dokumenta XVII v. iz Ilovskikh kollektсий”, *Yaroslav Dashkevych. Virmeny v Ukraini: dorohamy tysiacholit. Zb. nauk. prats.* (Lviv: Vyd-vo Lvivskoho muzeiu istorii religii “Lohos”, 2012), 578–611 (in Russian)
- Janeczek, Andrzej. “Tłumacz lwowski. Z zagadnień komunikacji językowej w wieloetnicznym mieście późnego średniowiecza”, *Gospodarka, społeczeństwo, kultura w dziejach nowożytnych. Studia ofiarowane Pani Profesor Marii Boguckiej* / red. A. Karpiński, E. Opaliński, T. Wiślicz, (Warszawa: DiG, 2010), 203–222 (in Polish)
- Kapral, Myron. *Urzędnicy miasta Lwowa w XIII–XVIII wieku*. (Toruń: Adam Marszałek, 2008), 420 s. (in Polish)
- Korwin, Ludwik. *Ormiańskie rody szlacheckie*. (Kraków: W księgarni Gebethnera i Wolffa, nakładem autora, 1934), 188 s. (in Polish)
- Król-Mazur, Renata. “Rola i działalność lwowskich tłumaczy miejskich i ich przedstawiciel Szymon Donabiedowicz”, *Lwów. Miasto-społeczeństwo-kultura*, t. VII: Urzędy, urzędnicy, instytucje. Studia z dziejów Lwowa / red. K. Karolczak, Ł. T. Sroka. (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego, 2010), 215–225 (in Polish)
- Kryvonos, Volodymyr. *Skhidna torhivlia Lvova v seredyni XVI – pershii polovyny XVII st.* (New-York, 2021), 466 s. (in Ukrainian)
- Łoziński, Władysław. *Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku*. (Lwów: Księgarnia H. Altenberga, 1902), 434 s. (in Polish)
- Łupiński, Stanisław. “Oświadczenia oskarżonego jako źródło dowodu”, *Studia Teologiczne*. Białystok, Drohiczyn, Łomża. (Białystok, 1999), № 17, 203–214 (in Polish)
- Zaiats, Orest. *Hromadiany Lvova: XIV–XVIII st.: pravovyi status, sklad, pokhodzhennia*. (Kyiv; Lviv: Prostir M, 2012), 558 s. (in Ukrainian)
- Zaiats, Orest. “Nehatynni yavyshecha v miskii torhivli Lvova XVII st. kriz pryzmu skarh pospilstva”, *Istoriia torhivli, podatkov ta myta: zb. nauk. prats.* (Dnipropetrovsk, 2015. No. 2 (12): 31–55 (in Ukrainian)
- Zaitsev, Yaroslav. “Novyye osmanskiye dokumenty po istorii moskovsko-osmansko-ukrainskikh otnoshenii v kontse 60-kh – nachale 70-kh gg. XVII veka”, *Sosloviia, instituty y*

- hosudarstvennaia vlast' v Rossii (Srednieie veka i rannieie Novoie vremia)*. (Moskva: Yazyki slavianskikh kultur, 2010), 154–184 (in Russian)
- Zubrytskyi, Denys. *Khronika mista Lvova*. (Lviv: Tsentr Yevropy, 2002) (in Ukrainian)
- Zubyk, Roman. *Gospodarka finansowa miasta Lwowa w latach 1624–1635*. (Lwów: Kasa im. rektora J. Mianowskiego, 1930), 496 s. (in Polish)